

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Departament de Biblioteconomia i Documentació

*

Programa de doctorat en Humanitats de l'Institut Universitari de Cultura
de la Universitat Pompeu Fabra, 2002-2004

Lectura i biblioteques populars.
Model de col·lecció i lectura a les biblioteques populars
de la Mancomunitat de Catalunya: 1918 – 1922

Tesi doctoral que presenta Jordi Llobet Domènech
per optar al títol de doctor en documentació
per la Universitat de Barcelona

Directora

Dra. Assumpció Estivill Rius

Barcelona, gener de 2008

2. LA TRADICIÓ BIBLIOTECÀRIA: MODELS I DISCURSOS

2.1 EL MODEL ANGLÈS I NORD-AMERICÀ. *CATERING FOR ALL CLASSES...*¹

L'avenç de les biblioteques públiques a Anglaterra i als Estats Units, valorades com a peces fonamentals dels progrés d'ambdues nacions, enlluerna els professionals del continent europeu, que veuen en el seus models un exemple a seguir. L'admiració manifesta de nacions més avançades, com ara França o Alemanya, s'estén també a Espanya i a Catalunya, que lloen les virtuts del model de biblioteca popular que s'imposa en aquells països.² Els trets essencials de les *free public libraries* inspiraran o seran imitats per altres sistemes de biblioteques populars, com és el cas de Catalunya.³

Durant la primera meitat del segle XIX, tant a Anglaterra com als Estats Units, es consoliden nombroses iniciatives, associades al nom de biblioteca pública, destinades a facilitar l'accés als llibres i respondre a una demanda creixent de serveis de lectura. Unes evolucionen dins del marc educatiu, formant part de centres de formació professional; d'altres s'originen dins de societats culturals o científiques; i algunes es promouen des d'un entorn comercial: gabinets de lectura, biblioteques de subscripció, etc. La confluència d'un conjunt de factors econòmics, socials i culturals determinen, a mitjan segle XIX, un canvi radical en la funció i la concepció social de les biblioteques: la conservació del coneixement deixa de ser la necessitat principal, i passa a ser prioritari impulsar la formació i la participació de l'individu en la comunitat. Una societat democràtica que vulgui prosperar econòmicament ha d'assegurar i promoure la instrucció, la formació i la cultura dels seus membres. Segons l'investigador nord-americà Jesse H. Shera aquest canvi de paradigma en la funció de la biblioteca pública és transcendental per a la seva història:

The history of the public library is a record of a transition from a narrowly conservational function to a broad program directed toward the advance of popular education.⁴

¹ L'expressió "Catering for all classes, for all ages, and for users having all sorts of motives for reading...", forma part del llibre d'Ernest Albert Baker, *The public library* (London: Daniel O'Connor, 1922), p. 34. L'obra s'inclou en l'exposició de llibres de referència de biblioteconomia organitzada per la Direcció Tècnica de les Biblioteques Populars, amb motiu de la VI Reunió de Bibliotecàries de la xarxa.

² El coneixement d'aquests models es rep, en bona mesura, a través de França. Entre les autoritats més citades es troben Eugène Morel, *La librairie publique* (Paris: Librairie Armand Colin, 1910) i Maurice Pellisson, *Les bibliothèques populaires à l'étranger et en France* (Paris: Imprimerie Nationale, 1906).

³ El procés històric se segueix a través de Thomas Kelly, *A history of public libraries in Great Britain: 1845-1975* (London: The Library Association, 1977); i Jesse Hauk Shera, *Foundations of the public library: the origins of the Public Library Movement in New England, 1629-1855* ([S.l.]: The Shoe String Press, 1965).

⁴ Jesse H. Shera, *Foundations...*, p. V.

En el procés de definició del nou model de biblioteca, dins del marc de la societat nord-americana, conflueixen una diversitat de factors: l'increment de recursos econòmics derivats del procés d'industrialització; l'enfortiment dels poders locals i la consolidació dels ideals democràtics; la necessitat de millorar la formació professional dels treballadors; la promoció social dels individus gràcies a aquesta millora; la necessitat d'enfortir l'orgull local i la memòria històrica de la nació; la generalització de la igualtat d'oportunitats d'educació; la promoció dels bons costums o l'atenció a la demanda de cultura i de coneixements, tant per a la instrucció com per a les aficions.

Un cop assolida la universalització de l'escola pública, els governants assumeixen, com un deure fonamental, facilitar l'accés a la lectura amb fons públics, a través de la creació de biblioteques obertes a tothom. La *free public library* és un servei obert a totes les classes socials de la comunitat, tot i que acollirà de forma especial a les classes treballadores. L'accés "lliure" al llibre, eina bàsica de formació i d'informació, es valora com un dels instruments fonamentals d'una societat moderna per aconseguir els ideals de progrés social i econòmic, de difusió de la cultura i d'educació democràtica. La biblioteca popular, a partir d'ara, ha de posar a disposició dels individus les eines necessàries que li permetin progressar socialment en igualtat de condicions, en el marc de la nova societat industrial. El canvi fonamental que té lloc a mitjan segle XIX, és el desenvolupament d'uns serveis bibliotecaris assumits com una obligació de la comunitat, com qualsevol altre dels serveis municipals indispensables, amb l'objectiu d'afavorir el progrés social, la millora de la qualitat de vida i el benestar dels seus ciutadans.

L'enfortiment dels govern locals, en uns països que passen per un procés d'urbanització creixent i accelerat, té una importància cabdal. L'Estat promourà un seguit de mesures legislatives i fiscals destinades a impulsar la creació de les biblioteques des del poder local, bé sigui per mitjà de l'aprovació de nous impostos municipals, bé sigui per mitjà de la cessió d'impostos territorials als municipis.⁵ L'impuls legislatiu es veu afavorit, a més, per les actituds reformistes i filantròpiques d'algunes grans fortunes, com és el cas de la intervenció d'Andrew Carnegie, amb unes aportacions de gran magnitud que es destinen tant a la creació de biblioteques com al desenvolupament dels estudis especialitzats en biblioteconomia. El desenvolupament de la legislació bibliotecària, així com el període de bonança econòmica i de reformes socials que viuen la Gran Bretanya i els Estats Units, durant l'últim quart del segle XIX, suposaran la consolidació definitiva d'un sistema de biblioteques populars fonamentat en els poders locals.

Les *free public libraries* es basen en el servei a les necessitats dels individus i de la comunitat. Les biblioteques no són fetes per als llibres sinó per als lectors, per a servir al

⁵ Manchester és la primera ciutat anglesa en acollir-se al nou marc legislatiu ("Public Libraries Act 1850"); l'any 1852 obre una biblioteca amb 21.000 volums. La primera biblioteca pública nord-americana, s'inaugura a Boston l'any 1854, seguint una pauta semblant. La Biblioteca de Boston, d'una gran majestuositat, decora els interiors de les sales amb pintures murals; una d'elles és de Puvis de Chavannes "Les muses inspiratrices acclamant le Génie messenger de lumière", un dels artistes més lloats per Xènius.

públic; no es tracta de conservar els llibres, sinó de llegir-los. En aquest sentit, tots els seus elements (espais, fons, etc.) es disposen per atendre les necessitats dels lectors dins d'una estructura força uniforme: una sala de lectura general (*reading room*) amb una secció d'obres bàsiques de consulta (*reference library*) i un fons de préstec (*lending library*); aquesta estructura bàsica es completa, ben aviat amb una sala de diaris i revistes (*newsroom*), amb sales especials per als joves i els infants (*juvenile room* o *children's libraries*) i fins i tot amb sales per a senyores (*ladies' reading rooms*).

Les biblioteques ofereixen unes col·leccions ben assortides de fons moderns instructius i d'entreteniment, disponibles bé per a la consulta en sala, bé per al préstec. El préstec a domicili és una pràctica habitual i, de mica en mica, es facilita la lectura permetent l'accés lliure als prestatges, pràctica iniciada als Estats Units que s'adoptarà de forma generalitzada a Anglaterra a partir de 1891. L'accés és obert a tothom, motiu pel qual la biblioteca integra una gran diversitat de necessitats d'informació i de lectura: suport a la instrucció i a la formació professional, esbarjo, informació i conservació del patrimoni local, educació moral, suport a la investigació, etc. Val a dir, tanmateix, que les idees de progrés i de millora professional, no amagaven una voluntat explicitada de reforma social i del convenient ús de l'oci entre les classes menys acomodades, amb la intenció d'allunyar-les dels vicis i afavorir la seva promoció social.

Boston Public Library. Mural de Puvis de Chavannes.
Les muses inspiratrices acclamant le Génie messenger de lumière.

Un cos de professionals, qualificats i ben retribuïts, vetllarà pel bon ordre i funcionament dels serveis; i a través de fórmules de cooperació exercirà una influència decisiva en la unificació de la tècnica bibliotecària i en el desenvolupament dels

sistemes de biblioteques a escala nacional.⁶ Les associacions es convertiran en peces fonamentals del desenvolupament bibliotecari proposant reformes i millores i establint directrius bàsiques per al funcionament dels serveis fruit d'un treball de cooperació avalat per l'experiència professional dels seus membres.

Una de les directrius professionals, citada abastament en els manuals de l'època, és la proposta de fons bàsic per a una biblioteca de 5.000 volums feta l'any 1893 per l'American Library Association (ALA):⁷

Taula 1. Fons bàsic d'una biblioteca pública segons l'ALA, 1893

Matèries	Títols	%
Obres generals	100	2
Filosofia	100	2
Religió	300	6
Sociologia	300	6
Filologia	50	1
Ciències	400	8
Arts útils	300	6
Belles arts	200	4
Literatura	600	12
Biografies	500	10
Història	650	13
Viatges	500	10
Ficció	1.000	20
Total	5.000	100

Font: Eugène Morel, *La librairie...*, p. 212.

El treball de Jesse H. Shera es tanca amb unes conclusions on se sintetitzen els aspectes fonamentals de la revolució esdevinguda als Estats Units en el camp de les biblioteques populars. Una nova institució creada amb una missió fonamental: la millora de l'educació i el benestar dels ciutadans, a través d'una actuació decidida dels governs locals i amb una motivació essencial:

It was born of the desire needs, and experiences of the people [...] The objectives of its founders were specific and very real. They wished to promote equality of educational opportunity, to advance scientific investigation, to save the youth from

⁶ La professionalització del personal bibliotecari condueix a la fundació, l'any 1877, de la Library Association of the United Kingdom, un any després de la creació de l'American Library Association. La professió rep el reconeixement acadèmic per primer cop als Estats Units, l'any 1884, a la Universitat de Columbia, gràcies a la iniciativa d'un dels seus bibliotecaris, Melvil Dewey, que hi crea la School of Library Service. L'avenç acadèmic s'assoleix a Anglaterra l'any 1919, amb la creació de la School of Librarianship, dins de l'University College, de Londres.

⁷ Eugène Morel i Maurice Pellisson remetent a aquest model de col·lecció. Ambdós autors valoren l'alt percentatge de novel·les, una dada que utilitzen per defensar la importància de la lectura recreativa.

the evils of an illspent leisure, and to promote the vocational advance of the workers.⁸

Els trets essencials del sistema anglès i nord-americà serien: la democratització de la cultura, el servei al lector, un procés de professionalització creixent i l'escala local del seu desenvolupament. Les línies mestres d'aquest model i els discursos professionals en què es fonamenta seran el marc de referència per al desenvolupament del sistema bibliotecari endegat per la Mancomunitat. La diferència més notable rau en l'ordre administratiu del seu desenvolupament, ja que la implantació del sistema a Catalunya no parteix directament dels municipis, sinó que l'actuació local es recolza en uns serveis nacionals impulsats des del govern català. L'escala nacional del sistema bibliotecari i la seva articulació, des de bon començament, amb un cos professional atorga unes característiques singulars al desenvolupament de la xarxa de biblioteques populars de Catalunya.

2.2 LA TRADICIÓ BIBLIOTECÀRIA DE L'ESTAT A CATALUNYA

La biblioteca pública angloamericana es presenta, des del moment de la seva creació, com un model a imitar. Ja l'any 1875, Francesc López Fabra, inaugura el seu mandat de president de l'Ateneu Barcelonès, amb un discurs dedicat a la Biblioteca de l'Ateneu i al paper que ha de jugar en la consecució dels fins de l'entitat: “La propagación de los conocimientos científicos, literarios y artísticos; el desenvolvimiento moral del país y el fomento de sus intereses materiales”.⁹ La biblioteca té encomanat un paper fonamental dins de la institució, però, a més a més, el seu exemple pot indicar el camí cap al progrés cultural i econòmic del país, si s'adopta el model de les biblioteques públiques angleses, tema central de la intervenció del nou president.¹⁰

⁸ Jesse H. Shera, *Foundations...*, p. 247.

⁹ Francisco López Fabra, “Breves apuntes sobre las bibliotecas públicas y gratuitas de Inglaterra, su institución y su objeto”, en: Ateneo Barcelonés, *Acta de la sesión pública celebrada en el salón de cátedras del mismo, el día 29 de noviembre de 1875* (Barcelona: Est. Tipográfico de Narciso Ramírez y Cia, 1876), p. 27-37.

¹⁰ Segons Jordi Rubió, la Biblioteca de l'Ateneu, l'any 1877, tenia 5.900 volums i el 1890 ja arribava als 19.000. La biblioteca es convertirà en el centre de lectura més important de la ciutat, tot i que d'ús exclusiu per als socis de l'entitat. Jordi Rubió i Balaguer, “La Biblioteca de l'Ateneu Barcelonés”, *La revista dels llibres*, any II, núm. 10 (febrer 1926), p. 19-24. L'article es recull a Jordi Rubió i Balaguer, *Sobre biblioteques...*, p. 107-115. Per conèixer el fons de la biblioteca de l'Ateneu Barcelonés és útil la recerca de Manuel Pérez Nespereira, *La secessió catalana: els corrents culturals europeus a la fi de segle (1872-1900)* (Catarroja: Afers, 2007). Es pot consultar el catàleg de l'Ateneu Barcelonés, *Catálogo de la Biblioteca, precedido del reglamento interior de la misma* (Barcelona: Tipografía y Librería de “L'Avenç”, 1891).

L'Ateneu Barcelonès, punt de trobada de la burgesia conservadora il·lustrada i dels sectors intel·lectuals, acull la proposta del militar i geògraf de renom Francesc López Fabra, segons el qual el camí a seguir, l'ha traçat a Anglaterra William Ewart:¹¹

Resuelto, pues á colocar á su país en el lugar que le correspondía, concibió el proyecto de dotarle, no ya de bibliotecas donde pudieran las gentes estudiosas acudir á leer y estudiar los diversos ramos del saber humano, sino de bibliotecas donde obtuvieran todos en general el gratuito é incondicional préstamo de las obras que deseáran y la libertad de consultarlas en el retorno silencioso y tranquilo del hogar. ¡Sublime idea que venía á hacer una revolución trascendental en el sistema y organización hasta entonces en vigor en las bibliotecas públicas.¹²

L'avenç de les biblioteques populars angleses es deuria, en gran mesura, a la instauració de l'impost aprovat pel Govern que ha permès dotar els municipis d'uns diners imprescindibles per impulsar-ne el funcionament. El servei és obert a tothom, a l'home de lletres i a l'home de ciències, al modest estudiant o al treballador, i en ell hi tenen cabuda tots els camps del saber:

Todas estas bibliotecas, colocadas en edificios hermosos, construidos ad hoc, tienen también un espléndido salón de lectura, provisto de un número extraordinario de periódicos, ilustraciones, revistas de instrucción y recreo, científicas, literarias, artísticas, musicales, donde cada uno puede estar al corriente de cuanto se refiere al ramo á que está dedicado.¹³

El saber i el progrés, doncs, tenen una nova seu: “templos, cuya penetración infunde respeto, que enseñan buenas maneras y conducen indefectiblemente á la instrucción”.¹⁴ Tal com observa el president de l'Ateneu, el sistema i l'organització de les biblioteques viuen una revolució transcendental.¹⁵ Tanmateix, és una revolució que l'Estat espanyol, a finals del segle XIX, encara té pendent de fer, ja que no ha reeixit a formular cap proposta institucional capaç d'articular un sistema bibliotecari destinat a la instrucció i la difusió de la cultura.

¹¹ L'Ateneu Barcelonès marca el ritme de la vida cultural de la ciutat durant una llarg període de temps. Jordi Casassas i Ymbert, *L'Ateneu Barcelonès: dels seus orígens als nostres dies* (Barcelona: La Magrana, 1986).

¹² Francisco López Fabra, “Breves apuntes...”, p. 31.

¹³ *Ibidem*, p. 32.

¹⁴ *Ibidem*, p. 36.

¹⁵ El ressò de les paraules de López Fabra s'escoltarà ben aviat, en el projecte de biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya.

2.2.1 Les biblioteques públiques provincials. Unes paoroses neveres

A començaments del segle XX, el més greu no és la desolació del paisatge bibliotecari, sinó la falta d'habilitat per dibuixar un horitzó de futur, a través de l'articulació d'un sistema nacional capaç de resoldre a curt termini les mancances en el camp de la biblioteca popular.¹⁶ L'únic projecte d'organització bibliotecària promogut des de l'Estat espanyol es manté ancorat en el paradigma de la conservació.

Les reiterades escomeses desamortitzadores de caire liberal contra el patrimoni eclesiàstic, iniciades l'any 1835, desemboquen en la formació d'un sistema de biblioteques públiques provincials que té com a deures fonamentals la preservació del patrimoni bibliogràfic i el suport a l'activitat acadèmica. Els fons documentals confiscats, que havien de reunir-se en un lloc específic de cada capital de província, es dipositen en les biblioteques de les universitats o dels instituts de ciències i d'arts, i es posen al servei dels estudiosos i dels erudits locals. Les diputacions provincials i l'administració de l'Estat es fan càrrec del manteniment d'un sistema conservacionista, atent al valor patrimonial del llibre i disposat al servei d'una minoria il·lustrada.

L'articulació normativa del procés d'institucionalització de les biblioteques públiques es tanca, vint anys després, amb la creació, l'any 1858, del "Cuerpo Facultativo de Archiveros-Bibliotecarios", elit professional dependent de la Direcció General d'Instrucció Pública encarregada de vetllar per la conservació i el bon ús del patrimoni bibliogràfic dipositat en les biblioteques públiques de l'Estat. La *Ley Moyano*, de l'any 1857, estableix que les biblioteques públiques són: la Biblioteca Nacional, les universitàries, les provincials i totes aquelles que "por su instituto o por las condiciones de su fundación, deban destinarse a la enseñanza del público".¹⁷

Les característiques essencials del sistema es poden resumir amb les coordenades següents: conservació del patrimoni, lectura erudita i control estatal de l'edifici bibliotecari, a través de la gestió dels recursos i de la creació d'un cos professional. El procés de formació de la Biblioteca Pública de Barcelona pot ajudar a entendre l'evolució del sistema de les biblioteques provincials de l'estat.¹⁸

L'any 1835, els fons bibliogràfics provinents de les biblioteques dels convents i dels col·legis religiosos de la ciutat i d'altres seus de la província, en aplicació de les lleis de desamortització, es recullen en un dipòsit central a Barcelona. L'Acadèmia de Bones Lletres, institut que vetlla per la conservació i per la difusió del patrimoni literari del

¹⁶ Dos estudis permeten seguir l'evolució de les biblioteques públiques i populars a Espanya: Luis García Ejarque, *Historia de la lectura pública en España* (Gijón: Trea, 2000), p. 30-95; i Hipólito Escolar Sobrino, *Historia de las bibliotecas* (Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez: Pirámide 1990).

¹⁷ Cita extreta de Luis García Ejarque, *Historia...*, p. 85.

¹⁸ El procés de formació de la Biblioteca Pública de Barcelona es pot seguir a Jordi Torra, Pilar Llopart, "La vida universitària des de l'època medieval fins a la Universitat Autònoma", en: *La Biblioteca de la Universitat de Barcelona* (Barcelona: Universitat de Barcelona, 1994), p. 26-47; i també, Montserrat Comas i Güell, *Lectura i biblioteques...*, p. 83-97.

Principat, es mostra disposada, des d'un primer moment, a fer-se càrrec del llegat bibliogràfic i s'ofereix a organitzar-lo, quan l'Ajuntament proposa l'estiu de 1836 la formació de la Biblioteca Pública amb els fons confiscats. Després d'un període d'indefinicions institucionals i pressupostàries entre les diverses parts implicades, el Govern aprova amb la Reial Ordre de gener de 1847, la cessió definitiva de la Biblioteca Pública a la Universitat de Barcelona, i decideix compartir amb la Diputació provincial les despeses de funcionament.¹⁹ La Biblioteca es converteix en un centre utilitzat pels universitaris i els estudiosos de Barcelona. L'any 1861, Marià Aguiló, dos anys després d'haver ingressat al cos de Bibliotecaris i Arxivers, és nomenat cap de la Biblioteca, càrrec que ocuparà fins a l'any 1892.

El periodista Agustí Calvet, "Gaziel", recorda en les seves memòries, la impressió que li produí l'espai de la Biblioteca, en trepitjar-la, com a estudiant, l'any 1903:

Per les altures hi havia també la Biblioteca, a la qual no arribava a anar ni un dos per cent d'alumnes; la majoria la desconeixien en absolut. Dotada misèrrimament, no era, ni per atzar, una biblioteca universitària, sinó un fons antic, gairebé tot provinent dels convents saquejats i suprimits a començaments del segle XIX, i sols augmentat després amb comptagotes, de consignacions oficials i obres donades pels autors mateixos... La Biblioteca, al pis de dalt, era una paorosa nevera.²⁰

Buidor, pols, misèria i fredor són expressions que retraten el panorama desolador de la Biblioteca Pública Provincial de l'Estat a Barcelona, tot just començat el segle XX. Un panorama que retrata també el jove estudiant de dret Josep Pla:

Jo estudiava llavors a la Facultat de Dret de la Universitat; la casa era sòrdida, fosca, d'una fredor glacial; llevat de raríssimes excepcions, l'esperit hi era nul i la displicència total. Era una cultura de *plantilla*, una monstrositat burocràtica. La biblioteca de la Universitat era una organització no ja arcaica, sinó prehistòrica, deslligada del temps present, una concentració d'arqueologia conventual – i espero que l'arqueologia sabrà perdonar-me. Algun rar estudiant badoc hi anava a llegir novel·les amb el benentès que els últims llibres que servien eren els "Episodios Nacionales".²¹

Durant aquesta llarga etapa inicial, la Biblioteca es forneix gairebé exclusivament dels fons incautats i d'alguns donatius institucionals; l'increment del fons amb l'adquisició d'obres modernes és insignificant. Uns anys abans, l'arxiver-bibliotecari Nicolás Díaz y Pérez dibuixava un panorama similar en un informe general sobre les biblioteques de l'Estat:

Todo el mundo sabe cómo están las bibliotecas públicas, sin dotación, sin personal suficiente, hacinados y sin clasificar millones de volúmenes [...] En ninguna

¹⁹ Fins a l'any 1880, no es traslladen els llibres de la Biblioteca des del dipòsit creat al convent de Sant Joan de Jerusalem fins al nou edifici de la Universitat, on l'any 1885 s'inaugura la sala de lectura principal.

²⁰ Cita extreta de Jordi Torra, Pilar Llopart, "La vida universitària...", p. 46.

²¹ Josep Pla, "Eugeni d'Ors: 1882-1954", en: Josep Pla, *Homenots: primera sèrie* (Barcelona: Destino, 1969), p. 297.

biblioteca se encuentra obra alguna importante, como no haya sido regalada por su autor.²²

El desplegament i la institucionalització de les biblioteques populars a l'Estat espanyol tampoc assolirà uns resultats gaire satisfactoris.

2.2.2 Les biblioteques populars de l'Estat. *Con pie forzado*

La revolució burgesa de l'any 1868 marca l'inici d'un segon intent d'institucionalització de les biblioteques a Espanya. Els aires de canvi que porta la Revolució Gloriosa tenen un efecte immediat en el camp de la instrucció i de la cultura. Les propostes progressistes de regeneració intel·lectual impulsades pels nous governants es materialitzen en un programa de creació de biblioteques populars a les escoles.

La reforma de la instrucció primària endegada pel Ministre de Foment Manuel Ruiz Zorrilla, té continuïtat amb l'aprovació posterior, pel nou titular de la cartera ministerial José Echegaray, de l'Ordre de 18 de setembre de 1869, de "creación de Bibliotecas populares en las Escuelas de primera enseñanza".²³ Uns dies després, el 28 de setembre de 1869, la Direcció General d'Instrucció Pública aprova una sèrie de disposicions per a la instal·lació, règim i serveis de les biblioteques. Felipe Picatoste, veritable impulsor del programa de biblioteques populars, des del Negociat Primer de la Direcció General, que ben aviat rebrà el nom de Negociat Primer de Biblioteques Populars, deixa constància de les directrius i del procés d'execució del programa en la memòria que presenta al Ministre de Foment, uns anys després de la seva aprovació.²⁴

Per primer cop, l'Estat disposa d'unes normes destinades a la creació de serveis públics de difusió de la cultura. Les biblioteques, destinades a la il·lustració popular i a enfortir la moralitat pública, s'havien d'instal·lar, prioritàriament, en els centres escolars i els mestres d'instrucció primària quedaven encarregats de vetllar pel seu funcionament, afegint aquesta tasca a les seves obligacions docents.²⁵ De bon principi, s'autoritza el préstec de llibres a domicili, un servei, però, que durarà ben poc temps, ja que queda prohibit l'any 1873. La prohibició no s'aixecarà fins a l'aprovació del Reial Decret de 18 d'octubre de 1901, que autoritzà el préstec tot i que "haciéndolo con tantísimas

²² Nicolás Díaz y Pérez, *Las bibliotecas de España en sus relaciones con la educación popular y la instrucción pública* (Madrid: Tipografía de Manuel G. Hernández, 1885), p. 38.

²³ Segons García Ejarque, el programa bibliotecari enllaça amb la tradició del pensament pedagògic liberal, a través del metge i pedagog Pablo Montesino, un dels seus màxims representants, bon coneixedor dels *Mechanics' Institutes* britànics i altres fórmules d'unió entre escola i biblioteca. Luis García Ejarque, *Historia...*, p. 102.

²⁴ Felipe Picatoste, *Memoria sobre las bibliotecas populares presentada al Excmo. Sr. Don José Echegaray, Ministro de Fomento* (Madrid: Imprenta Nacional, 1870). Un resum de la memòria, així com les "Disposiciones generales sobre la organización de las bibliotecas populares" es poden consultar al treball de Montserrat Comas i Güell, *Lectura i biblioteques...*, p. 236-246.

²⁵ En cas de no ser possible, es preveu la instal·lació en les cases consistorials. Més endavant, es localitzen també en ateneus i altres centres culturals, que veuen ateses les seves peticions per la Direcció General.

limitaciones y tan minuciosas condiciones que malamente pudo tener repercusión pública alguna”.²⁶

El programa de biblioteques populars és assumit, bàsicament, com una tasca de l’administració central de l’Estat, amb la confiança de rebre la col·laboració i l’aportació de recursos econòmics dels governs locals i de les diputacions provincials. La Direcció General pren el compromís d’enviar una primera tramesa de fons bibliogràfics per constituir la biblioteca sol·licitada per cada ajuntament o institució escolar i es reserva la inspecció del seu funcionament. Les col·leccions de llibres van destinades, bàsicament, als escolars, tot i que es pretén que les obres puguin interessar també a la resta d’habitants de cada població, amb la intenció que puguin mantenir els coneixements apresos a l’escola:

[...] deben abrazar los conocimientos más útiles, prácticos y elementales de ciencias, artes, agricultura e industria, que forman el complemento de la primera enseñanza. Por este medio se podrá facilitar seguramente la adquisición de ciertos conocimientos a los habitantes de pueblos pequeños y apartados, en que las nociones de lectura y escritura, aprendidas en los primeros años, se olvidan por completo en medio de las faenas del campo o en la sujeción de un oficio.²⁷

Felipe Picatoste precisa la tipologia de llibres que han de formar el fons d’aquestes biblioteques:

Para las lecturas populares han de procurarse, no áridos libros didácticos en que la descarnada lógica de la verdad se sobreponga a la belleza de la forma, sino obras en que, al mismo tiempo que domine aquélla, se interese y despierte la curiosidad del lector. Los grandes dramas históricos; los hechos nacionales, cuya simple narración conmueve el sentimiento patriótico; la curiosidad que excita el conocimiento de las costumbres de otros pueblos; la descripción poética de los grandes fenómenos de la naturaleza, el interés con que se siguen las vicisitudes del globo, perpetua morada del hombre; todo esto puede y debe aprovecharse para enseñar la historia, la geografía y las ciencias, que penetrando en el ánimo del lector se graba en su memoria, sin darse cuenta de que esto sucede mientras se entretiene agradablemente.²⁸

Un repte francament difícil si es té en compte, tal com observa el mateix Picatoste, que les col·leccions es formen amb el romanent de llibres emmagatzemats al dipòsit del desaparegut Consejo de Instrucción Pública, atès que les limitacions del pressupost ministerial no permeten “distraer fondos” per al projecte.²⁹

Estas bibliotecas carecen de carácter propio. Fundadas de una manera, que podríamos llamar con pie forzado, con los libros reunidos con muy diverso objeto en el Consejo de Instrucción Pública y con los donativos hechos por los

²⁶ Luis García Ejarque, *Historia...*, p. 108.

²⁷ Felipe Picatoste, *Memoria...*, p. 13.

²⁸ *Ibidem*, p. 41.

²⁹ *Ibidem*, p. 17.

particulares, no ha podido presidir un pensamiento de unidad a las colecciones de libros formadas hasta hoy.³⁰

Montblanc, Cervera, Figueres i Berga són les poblacions catalanes que reben les primeres biblioteques populars, entre el mes de novembre de 1869 i el gener de 1870. La intervenció de personalitats locals de reconegut prestigi és decisiva per a la concessió d'una biblioteca en aquestes poblacions, a les quals s'envia el lot de llibres fundacional corresponent a la sol·licitud aprovada.³¹ La taula 2 recull la distribució per matèries dels llibres que formaven part d'aquests lots, tal com es detalla en la memòria presentada per Felipe Picatoste:

Taula 2. Composició del fons de les primeres biblioteques populars de l'Estat a Catalunya, 1883

Matèries	Montblanc	Cervera	Figueres	Berga
De lectura y recreo	40	55	51	57
Escritura	3	3	4	
Gramática	15	14	19	16
Lenguas	15	14	9	9
Literatura y Filosofía	9	9	3	15
Matemáticas	22	23	30	20
Dibujo	1	1		
Geografía e Historia	31	32	29	21
Ciencias físico-químicas y naturales	8	6	3	4
Agricultura, Industria y Comercio	15	18	16	14
Medicina	8	6	1	4
Ciencias morales y políticas	7	6	6	2
Total	183	187	171	162

Font: Felipe Picatoste, *Memoria...*

L'aprovació del Reial decret de 12 de març de 1875, a través del qual s'articula la política de biblioteques populars amb la política del llibre, tampoc no afavorirà gens el programa. Els fons adquirits pel Ministeri per recolzar el desenvolupament de la indústria editorial aniran destinats a la formació de les col·leccions de les biblioteques populars. Si els lots de llibres, fins ara, no tenien gaire coherència, a partir de la creació del Negociat de Biblioteques Populars i Dipòsit de Llibres sembla que la situació empitjora. Les col·leccions de les biblioteques es formen amb els llibres procedents de

³⁰ Felipe Picatoste, *Memoria...*, p. 29-30.

³¹ L'Ajuntament de Montblanc rep el lot número 16, per ordre del 16 de novembre de 1869; l'Escola Superior d'Instrucció Primària de Cervera rep la col·lecció número 17 segons acord del 19 de novembre de 1869; la col·lecció 22 es destina a Figueres, el 27 de novembre de 1869, a l'Escola dirigida pel professor Miguel Saderra i l'Ajuntament de Berga rep el lot número 50, el 8 de gener de 1870. Felipe Picatoste, *Memoria...*, p. 57, 58, 61 i 80.

compres i donatius d'autors i editors, que l'Estat vol afavorir o promoure, però que tenen ben poc interès per al públic lector.³²

Catorze anys després de l'inici del programa, se censaven, amb data de 1883, 746 biblioteques populars, amb una mitjana de 229 volums, segons es desprèn de l'informe publicat l'any 1885 per l'arxiver-bibliotecari de la Societat Econòmica d'Amics del País de Madrid Nicolás Díaz y Pérez, *Las bibliotecas de España en sus relaciones con la educación popular y la instrucción pública*.³³ Pel que fa a Catalunya, el Ministeri havia concedit 71 biblioteques, amb uns lots que suposaven una xifra total de 15.820 volums, amb una mitjana de 223 volums per biblioteca.³⁴ La xifra, idèntica a la del conjunt de l'Estat, confirma una realitat molt allunyada del desitjable segons parer de l'arxiver:

[...] número exiguo en extremo, porque todo lo que no sea dotar cada una de las bibliotecas populares de 1.500 volúmenes, al menos, es tenerlas muy pobremente, puesto que el servicio que pueden prestar con los volúmenes que hoy tienen es muy deficiente.³⁵

Nicolás Díaz y Pérez s'exclama, a més, de la manca d'adequació del fons de les biblioteques populars als usuaris a qui van destinades:

[...] procúrese que estas se compongan, no de tratados que el pueblo trabajador no puede comprender ni utilizar por lo tanto, sino de libros acomodados á su capacidad, á su inteligencia y á todo aquello que le es más necesario y más común y familiar á la vez. De otro modo, sucederá que las bibliotecas populares, separándose del objeto que motivava su creación, vendrán a ser una especie de almacén ó de depósito de libros, de autores ó editores á quienes se haya querido favorecer en sus intereses particulares, con detrimento de los intereses de los demás y en descrédito de la misma institución.³⁶

Si els comentaris de Nicolás Díaz y Pérez sobre les col·leccions no són massa afalagadors, la valoració que fa del funcionament del programa tampoc no deixa gaire espai per a l'esperança:

Municipio hay que después de reclamar con insistencia una biblioteca, la ha recibido, y pasados seis años de tenerla en su poder, ni siquiera se ha tomado el trabajo de mandar abrir los cajones de libros; otros, así que han recibido los libros, los han repartido entre caciques y paniaguados concejiles; no pocos ni aun siquiera se han tomado el trabajo de pedir cuentas a los secretarios ó maestros de escuelas de los volúmenes que recibieron para sus respectivas bibliotecas, y en la mayoría de los pueblos ni existe local para lectura, ni encargado que sirva los libros, ni otro catálogo que el que recibiera del Ministerio de Fomento, al hacerse cargo de la biblioteca.³⁷

³² Luis García Ejarque, *Historia...*, p. 110-111.

³³ Nicolás Díaz y Pérez, *Las bibliotecas de España en sus relaciones con la educación popular y la instrucción pública* (Madrid: Tipografía de Manuel G. Hernández, 1885).

³⁴ Les dades de la totalitat de les biblioteques populars concedides fins a l'any 1883, es recullen en l'estudi de Nicolás Díaz y Pérez, *Las bibliotecas...*, p. 58-66.

³⁵ *Ibidem*, p. 70-71.

³⁶ *Ibidem*, p. 55.

³⁷ *Ibidem*, p. 79.

A Catalunya, alguns ateneus i centres culturals s'acullen a la possibilitat de sol·licitar aquests lots, els quals passen a engruixir les seves biblioteques. El model dibuixat per Felipe Picatoste, d'unió entre escola i biblioteca popular, continuarà sent un referent per a les administracions, tot i la pobresa dels resultats obtinguts. De fet, el projecte inclòs en el Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, manté encara la creació de les biblioteques populars dins dels centres educatius i la Societat Econòmica d'Amics del País de Barcelona impulsa una iniciativa de característiques semblants.³⁸

Les característiques essencials del programa de biblioteques populars de l'estat es podrien resumir amb les coordenades següents: suport a l'escola primària, reforç de la lectura didàctica i instructiva, probablement amb excessos erudits, manca d'un cos professional específic destinat a la seva gestió i control estatal de l'edifici bibliotecari.

Quan comença el segle XX, el camp de la biblioteca popular encara està per constituir. L'Estat ha creat un sistema, més o menys articulat, per resoldre la conservació del patrimoni i, en certs casos, donar suport a l'activitat acadèmica, a través de les biblioteques públiques provincials. Aquest model de biblioteca, patrimonial i erudit, segueix un camí totalment allunyat i desconnectat del model de la biblioteca popular destinat a la promoció de la lectura i la difusió de la cultura. L'extensió d'aquest model és reclamada per amplis sectors liberals i progressistes, però el govern, es mostra totalment ineficaç a l'hora de donar-hi una resposta institucional. Els ideals de progrés i de millora social no es concreten en l'articulació d'una trama administrativa i tècnica capaç de respondre a les necessitats educatives i culturals del país. En aquest context, els bibliotecaris i els intel·lectuals s'adrecen a les experiències d'altres països per trobar el camí a seguir i el model a imitar. Les propostes d'Antonio Paz y Mélia són un dels discursos més interessants de l'època.

³⁸ Ajuntament de Barcelona, *Presupuesto extraordinario de cultura* (Barcelona: el Ayuntamiento, 1908).

2.2.3 Una síntesi final. *Conservar lo antiguo y difundir lo nuevo*

L'estiu de 1910 té lloc a Madrid un debat molt crític en relació amb el funcionament i els serveis que presta la Biblioteca Nacional.³⁹ El cap de la Secció de Manuscrits Antonio Paz y Mélia surt en defensa de la institució amb un treball on s'especifiquen les funcions assignades als diferents tipus de biblioteca (nacional, provincial o popular) a l'hora de complir amb el deure de “conservar lo antiguo y difundir lo nuevo”.⁴⁰

Antonio Paz y Mélia diferencia clarament les funcions d'una biblioteca patrimonial o erudita, com és el cas de la Biblioteca Nacional i de les biblioteques públiques provincials, de les funcions d'una biblioteca popular, destinada a la divulgació de la cultura. La missió de conservar i de difondre l'ús dels llibres són funcions contradictòries, i no li correspon a la Biblioteca Nacional atendre les demandes puntuals de lectures recreatives. Per la qual cosa, reclama la creació d'un bon servei de biblioteques populars, seguint l'exemple de les *free public libraries*, que s'imposa arreu d'Europa. El bibliotecari descriu les característiques del model anglès i nord-americà i concreta amb detall el tipus de fons que haurien d'oferir unes biblioteques constituïdes per uns 6 o 7.000 volums:

Entre ellos deben existir las últimas Guías de ferrocarriles; libros de señas, anuarios, mapas, diccionarios, los principales periódicos políticos de cada partido; periódicos ó revistas ilustradas; el mayor número posible de las revistas financieras, agrícolas, industriales, comerciales; estadísticas; balanzas comerciales; último presupuesto del Estado; periódicos extranjeros, por lo menos uno de cada una de las grandes naciones; revistas, una por cada grupo principal de los conocimientos humanos; novelas y obras dramáticas escogidas; libros de viajes, de deportes; obras de vulgarización científica. [...] obras animadoras de la vida, no pesimistas y de destrucción, enervantes y halagadoras de pasiones bajas, elementos infalibles para la decadencia y ruina de las naciones.⁴¹

La biblioteca, complement necessari del sistema educatiu, no hauria de dependre del govern, que només hauria d'ajudar-la. Els municipis, a través d'un impost local, haurien de tenir l'obligació de mantenir-la i promoure'n l'ús amb la voluntat d'eradicar la plaga de l'analfabetisme.

Les lliçons i els exemples citats per Antonio Paz y Mélia provenen d'una formació teòrica i d'una experiència professional que li han aportat uns coneixements bàsics sobre l'organització i la gestió dels diferents tipus de biblioteques. Les lliçons i els remeis no són nous, ja fa anys que se'n coneixen les virtuts, però malauradament, ni el govern ni l'administració no han sabut trobar una resposta eficaç per a l'organització de les biblioteques populars. La realitat bibliotecària del país continua, a començaments del

³⁹ És interessant d'observar que l'any 1910, té lloc també a Catalunya un debat públic sobre l'estratègia a seguir a l'hora de desenvolupar un sistema articulat de biblioteques.

⁴⁰ Antonio Paz y Mélia, *La cuestión de las bibliotecas nacionales y la difusión de la cultura* (Madrid: Tipografía de la “Revista de archivos, bibliotecas y museos”, 1911).

⁴¹ *Ibidem*, p. 143-144.

segle XX, molt allunyada de les exigències de cultura, de formació i de comunicació que reclama tota “nació moderna”.⁴²

El capítol s’iniciava a l’Ateneu, i ara és hora de tornar-hi. L’any 1875, Francesc López Fabra proposava d’imitar el model bibliotecari anglès. Quaranta anys després, l’any 1915, la Mancomunitat de Catalunya assumeix el repte i li dóna una resposta política, legislativa i tècnica a través de la creació d’un sistema de biblioteques populars. L’encert principal d’aquesta resposta és que trenca amb els models de l’Estat i s’emmiralla, justament, en la tradició anglosaxona a l’hora d’atendre les exigències socials i culturals del país. Caldria, doncs, abans de continuar, conèixer les iniciatives que han donat resposta a aquestes exigències, amb anterioritat al projecte mancomunal, i que han intentat posar remei a les gèlides i forçades propostes de l’Estat, avançant-se al procés d’institucionalització de la lectura que tindrà lloc a Catalunya, a partir de la segona dècada del segle XX.

2.3 LA TRADICIÓ BIBLIOTECÀRIA ANTERIOR A LA MANCOMUNITAT

La manca de respostes polítiques i administratives dels governs de l’Estat a la demanda social d’instrucció i de cultura condueix a la construcció d’un ferm edifici associatiu, per part de la societat civil catalana, durant la segona meitat del segle XIX. Tant la petita burgesia com els menestrals, els obrers i altres classes populars, endeguen la creació d’un seguit d’ateneus i de societats dirigides a omplir aquest buit institucional. El discurs de Francesc López Fabra, en el marc d’una institució de l’alta burgesia, es veu acompanyat per un conjunt de propostes sobre la lectura i la biblioteca originades en altres institucions culturals de caire popular.⁴³

El ateneus, dirigits majoritàriament per sectors republicans, federals o obreristes, són una de les institucions de cultura popular més reeixides de tota l’estructura associativa; bé siguin ateneus amb una funció social “integradora”, al servei de l’ordre i del reformisme burgès; bé siguin societats d’esperit revolucionari, amb un fort contingut de classe, al servei de l’emancipació social. Les forces progressistes troben en la fórmula dels ateneus una resposta al procés de democratització del saber i de la cultura, estenent la idea que l’emancipació dels treballadors i, en general, de les classes populars, depèn del nivell cultural i de la seva capacitat intel·lectual i tècnica. L’ateneu obrer assumeix, així, el repte d’articular propostes formatives i culturals adreçades al

⁴² Antonio Paz y Mélia, *La cuestión...*, p. 5.

⁴³ Una breu introducció a l’associacionisme cultural i científic del vuitcents es pot seguir a l’obra dirigida per Gemma d’Armengol, *Associacions, cultura i societat civil a Catalunya* (Tarragona: El Mèdol, 1991). Encara avui, una de les fonts d’informació més autoritzades sobre els ateneus populars, és l’estudi de Pere Solà i Gussinyer, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya: 1900-1939: l’Ateneu Enciclopèdic Popular* (Barcelona: La Magrana, 1978). Es pot consultar un resum de la història d’aquestes entitats a Amàlia Bosch Datzira, *Els ateneus de Catalunya: 1854-1990* (Barcelona: Federació d’Ateneus de Catalunya, 1991).

proletariat i a les classes populars, promovent l'accés i la difusió de la cultura i una millora de la seva capacitat tècnica, a través d'una instrucció bàsica o d'una formació professional.⁴⁴

La tasca social i cultural dels ateneus es visualitza en una programació àmplia i variada d'activitats (homenatges, conferències, balls, festes, certàmens literaris, etc.); però, es fonamenta, sobretot, en una sòlida estructura amb tres pilars essencials: a) els cursos d'alfabetització, de formació professional d'adults, i més endavant, d'instrucció primària; b) la biblioteca, al servei de la difusió cultural i de la instrucció; i c) el butlletí, com a òrgan d'expressió de l'entitat. La tríada escola, biblioteca, butlletí conforma la columna vertebral del moviment ateneístic català que, segons Joan Soler i Amigó, es convertirà en un model adoptat pel conjunt de l'associacionisme cultural català.⁴⁵

El coneixement de les propostes de lectura d'algunes de les biblioteques integrades en aquestes institucions populars pot ser útil per situar la tradició bibliotecària del país en el camp de la lectura popular.⁴⁶ L'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, creat l'any 1863, és un exemple modèlic de l'evolució dels ateneus populars creats durant el segle XIX, que inicien el nou segle amb una posició consolidada. L'estudi de les propostes de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, fundat a Barcelona, l'any 1903 completarà la panoràmica bibliotecària del moviment ateneístic. És una petita mostra representativa d'una realitat rica, heterogènia i diversa, que té altres expressions singulars, com ara el Centre de Lectura de Reus, l'Ateneu Obrer de Barcelona o altres societats com les que es reuneixen a Reus, entre el 15 i el 17 d'abril de 1911, per celebrar el Primer Congrés Regional d'Ateneus i Associacions de Cultura, en què es debatrà entre altres qüestions sobre els "Medis pràctics per a la creació i foment de biblioteques populars".⁴⁷

Al costat dels Ateneus, hi ha dues institucions de la ciutat de Barcelona, que tenen un paper destacat en la promoció de la lectura popular: la Biblioteca Arús, fundada l'any 1895 i la Biblioteca Popular per a la Dona, creada l'any 1909. L'estudi d'ambdues iniciatives, fruit d'una acció filantròpica, de signe ideològic i finalitats oposades,

⁴⁴ Ferran Aisa remarca l'evolució dels ateneus cap a posicions properes als interessos de la burgesia o del catolicisme conservador, esdevenint entitats dirigides per sectors reformistes, en les quals la funció formativa acabarà suplantant la funció emancipadora. Ferran Aisa-Pàmpols, *Una història de Barcelona: Ateneu Enciclopèdic Popular, 1902-1999* (Barcelona: Virus: Ateneu Enciclopèdic Popular, 2000).

⁴⁵ Joan Soler i Amigó, "L'animació socio-cultural, d'ahir a demà", en: Gemma d'Armengol (dir.), *Associacions...*, p. 215-216.

⁴⁶ La bibliotecària Montserrat Comas i Güell estudia l'evolució de les biblioteques a la província de Barcelona al llarg del segle XIX. La recerca interrelaciona els discursos sobre les biblioteques amb els discursos sobre la lectura. Montserrat Comas ofereix una perspectiva àmplia d'una realitat que cal considerar com "la base real a partir de la qual es planteja la necessitat de crear un sistema organitzat de lectura". Montserrat Comas i Güell, *Lectura i biblioteques populars a Catalunya: 1793-1914* (Barcelona: Curial: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001), p. 52.

⁴⁷ La història del Centre de Lectura de Reus i de la seva biblioteca es pot seguir a l'estudi de Pere Anguera, *El Centre de Lectura de Reus: una institució ciutadana* (Barcelona: Edicions 62, 1977). Per conèixer el fons de l'Ateneu Obrer de Barcelona, *Catálogo de las obras existentes en la biblioteca del Ateneo Obrero de Barcelona: 1893* (Barcelona: Establecimiento Tipográfico C. de Fidel Giró, 1894).

permetrà oferir un esbós més acurat del paisatge bibliotecari en el moment de la creació del sistema de biblioteques populars impulsat pel govern català.

2.3.1 La Biblioteca de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera

L'any 1914 es publica un número monogràfic de *L'Ateneu*, butlletí mensual de l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera per commemorar el cinquantenari de la institució.⁴⁸ Alguns membres notables de l'entitat aprofiten per fer balanç de l'evolució del centre i de l'obra realitzada.⁴⁹

Quatre “benemèrits obrers igualadins” havien endegat la creació, l'any 1862, d'un centre instructiu destinat al millorament intel·lectual i moral dels companys de classe. Amb els anys, la institució pren un caràcter més obert, amb la voluntat d'integrar tots aquells que comparteixen “un sentiment comú de progrés, homes de tots els estaments socials i de les més oposades tendències i conviccions, inspirats en un ampli criteri de tolerància”.⁵⁰

El caràcter popular de l'entitat queda palès quan s'exposa la missió que té encomanada la Biblioteca, al servei de la instrucció i de la difusió del coneixement. D'acord amb l'esperit i la finalitat que perseguia l'Ateneu, de “difundir nous coneixements entre'ls associats, important a Igualada els fruits científics d'homes d'altres pobles”, la biblioteca s'adreça tant a aquells que “afanyosos de saber havien tingut de abandonar l'escola per a entrar al taller, com pels que més afortunats i que tenint ja una instrucció més perfeccionada, necessitaven consultar l'opinió d'algún mestre”.

Amb tots aquests elements d'instrucció per a la classe obrera, res d'estrany es de que hagi esdevingut l'Ateneu, el casal popular dels igualadins, puix si els obrers hi han trobat un lloc per a millorar el petit caudal de coneixements adquirits a l'escola, els homes de ciència, els que tenen una carrera guanyada a l'Universitat, hi han trobat un lloc de consulta que diferents vegades els ha sigut de gran utilitat.⁵¹

Val a dir, que l'esforç per millorar la formació i la instrucció dels obrers i de les classes populars no és acollit d'igual manera per tots els sectors locals, ja que la popularitat de la Biblioteca: “és la que ha mantingut més viu l'odi dels sers mesquins envejosos del millorament moral del pròxim, que voldrien mantenir al poble eternament embrutit per l'ignorància, per a millor expoliar-lo”.⁵² La Biblioteca comptava, l'any 1914, amb un fons de 1.900 volums de tota mena d'autors i dels diferents camps del saber.

⁴⁸ *L'Ateneu: revista mensual del Ateneu Igualadí de la Classe Obrera*, núm. 39 (agost 1914), p. 229-243.

⁴⁹ Per seguir la història de l'entitat és bàsic el treball de Salvador Riba i Gumà, *L'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera: 1863-1939* (Igualada: Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, 1988).

⁵⁰ *L'Ateneu...*, p. 231.

⁵¹ Joan Roca, “L'Ateneu casal popular”, *L'Ateneu...*, p. 236.

⁵² *Ibidem*, p. 236.

2.3.2 La Biblioteca de l'Ateneu Enciclopèdic Popular

La ciutat de Barcelona compta des de l'any 1872 amb un ateneu burgès de tendència conservadora, amb un gran ressò ciutadà: l'Ateneu Barcelonès.⁵³ A partir de l'any 1903, la ciutat compta també amb una tribuna pública de tendència progressista: l'Ateneu Enciclopèdic Popular, punt de trobada d'intel·lectuals i d'obrers.⁵⁴

És l'Ateneu Enciclopèdic Popular una Corporació dedicada per complet a la cultura del poble. Deslligat en absolut de tota confessió política i religiosa, el seu ideal és contribuir al progrés moral, intel·lectual i físic dels ciutadans, unint-los a tots en una obra de pau i d'afecte recíproc.⁵⁵

La societat es crea amb una finalitat cultural i instructiva, tot i que ben aviat, es converteix en una plataforma de reivindicació de millores de les condicions de vida dels obrers i de les classes populars. La projecció cívica de l'Ateneu no para de créixer gràcies, sobretot, al ressò de les múltiples campanyes ciutadanes impulsades per l'entitat. Val la pena d'esmentar, pel tema que ens ocupa, la campanya endegada a favor de l'aprovació del Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1908, en la qual membres destacats de l'Ateneu, com ara Francesc Layret i Lluís de Zulueta, evidencien el seu compromís amb les millores socials i culturals de la ciutat.

Les posicions republicanes, obreristes i, fins i tot, un cert tremp "anarquitxant" caracteritzen ideològicament l'Ateneu, que es proclama independent dels partits polítics, tot i que entre els socis fundadors hi consten Francesc Layret, Pere Coromines o Lluís de Zulueta, figures emblemàtiques del republicanisme català. La intel·lectualitat modernista té també una bona representació a l'entitat. Entre els nombrosos actes que s'hi convoquen cal ressenyar les vetllades literàries dedicades a Joan Maragall i Víctor Català, i la celebració del primer acte d'homenatge als fundadors de L'Avenç.

L'Enciclopèdic es converteix en poc temps en una autèntica universitat popular i en un centre cultural de primer ordre a través d'una programació molt àmplia de debats i conferències. La tribuna de l'Ateneu acull figures de renom de l'època: Jaume Brossa, Gabriel Alomar, Ramiro de Maeztu, Maria Baldó, Jaume Carner, Odón de Buen, Pompeu Fabra o Joaquim Folch i Torres. La consolidació de l'entitat es confirma, sobretot, a través de les seccions que es van creant, entre les quals cal destacar la Secció d'Excursions, l'Esbart Folklòric, amb Joan Amades, la Secció de Literatura i Belles Arts, amb Josep Pijoan i Josep M. de Sucre, i la biblioteca.⁵⁶ Els estatuts fundacionals

⁵³ L'Ateneu Barcelonès és una societat al servei d'una elit econòmica i intel·lectual; la biblioteca, d'ús exclusiu per al socis, respon a una demanda especialitzada i erudita.

⁵⁴ La història de l'Ateneu Enciclopèdic se segueix a partir de les obres de Ferran Aisa-Pàmols, *Una història de Barcelona: Ateneu Enciclopèdic Popular, 1902-1999* (Barcelona: Virus: Ateneu Enciclopèdic Popular, 2000) i Pere Solà i Gussinyer, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya: 1900-1939: l'Ateneu Enciclopèdic Popular* (Barcelona: La Magrana, 1978).

⁵⁵ Cita extreta de Ferran Aisa-Pàmols, *Una història de Barcelona...*, p. 24.

⁵⁶ En la relació dels bibliotecaris hi consta un jove Joan Salvat-Papasseit. L'Enciclopèdic acull també, entre 1910 i 1912, la Fundació Horaciana d'Ensenyança de Pau Vila.

detallen la funció i l'organització d'un servei que pren volada a partir del trasllat de l'Ateneu al carrer del Carme número 30, on s'inaugura en un acte públic el dia 5 de març de 1905. La biblioteca és d'ús públic i no cal ser soci de l'Ateneu per poder consultar els llibres o les revistes; ara bé, el préstec queda reservat als membres de l'entitat.⁵⁷ L'estudi del fons permetria conèixer amb detall la proposta de lectura impulsada des dels sectors ideològics progressistes i republicans; tanmateix, la tasca supera els límits de la recerca, motiu pel qual s'ha optat per recórrer a un projecte endegat per l'Ateneu, l'any 1915, destinat a la formació d'un cànon de lectures dirigit als joves.

El mes de desembre de 1915, per iniciativa de la Comissió de la biblioteca, l'Ateneu promou una campanya dirigida a catedràtics, escriptors i intel·lectuals de tot Espanya en què demana quins serien els deu o dotze llibres que recomanarien per a la formació espiritual i cultural de la joventut obrera. L'enquesta pretén orientar els joves que surten de l'escola primària amb una preparació molt deficient i que:

[...] en un momento especial de su existencia, inspirado quizá por los fervores políticos y sociales que de vez en vez aquí se suceden, ábranse en deseos de elevar su espíritu y de ampliar sus escasos conocimientos.

Llegado este instante, no encuentra a su vera un guía que les dirija por los senderos conducentes al sitio en donde hallar los medios de formación espiritual que tanto ansían. Acuden entonces a las bibliotecas más o menos escogidas, y allí, completamente al azar, sin conocer a ningún alma lo suficientemente avisada para con toda confianza aconsejarse, y sin otras indicaciones para escoger libros de los que vagamente han oído opinar a sus compañeros en igualdad de deseos, comienzan sus lecturas.⁵⁸

El *Noticiari de l'Ateneu Enciclopèdic Popular* (NAEP), publicat a partir de l'any 1920, recull algunes de les respostes rebudes durant la campanya de l'any 1915 i altres opinions expressades més endavant. A la llista dels enquestats consten, entre d'altres, Lluís de Zulueta, Telesforo de Aranzadi, Hermenegildo Giner de los Ríos, Emilia Pardo Bazán, Josep M. López Picó o Eugeni d'Ors.⁵⁹ El conjunt de les respostes ofereix una llista dels llibres imprescindibles que no haurien de faltar en el cànon de la joventut: *L'Odissea*, d'Homer; *Vides paral·leles*, de Plutarc; *Pensaments*, de Marc Aureli; el *Quijote*, de Cervantes; els *Evangelis*; *Resurrecció*, de Lev Tolstoi; l'*Emili*, de Rousseau; *L'origen de les espècies*, de Charles Darwin; *El capital*, de Karl Marx; els *Drames*, de Shakespeare; *Utopia*, de Thomas More; *Robinson Crusoe*, de Daniel Defoe; *Viatges de Gulliver*, de Jonathan Swift; la *Bíblia*; la *Iliada*, d'Homer; *La vida de les abelles*, de Maeterlinck; *Diàlegs socràtics*, de Plató; *Faust*, de Goethe; *Els herois*, de Thomas

⁵⁷ Ateneu Enciclopèdic Popular. *Estatutos*. Barcelona: Tipografia de M. Tassis, 1909. 36 p.

⁵⁸ Cita extreta de Ferran Aisa-Pàmols, *Una història de Barcelona...*, p. 266.

⁵⁹ La contesta d'Eugeni d'Ors, "Els millors llibres", encapçala els *Quaderns d'estudi*, any I, vol. II., núm. 2 (març 1916), p. 81-84. Eugeni d'Ors respon l'enquesta amb una defensa genèrica de "l'apetit mateix de lectura", i l'única obra que recomana, per fer frisar intel·lectualment els joves, és *La ilustración ibérica*.

Carlyle; *L'home i la terra*, d'Elisée Reclus; la *Divina Comèdia*, de Dant i el *Romanceró del Cid*.⁶⁰

El *Noticiari* permet conèixer també l'oferta bibliogràfica dirigida als socis de l'Ateneu a través d'una secció en què es difonen les novetats rebudes a la biblioteca. Les obres de Gabriel Alomar, Alfons Maseras, Josep M. de Sucre, Benito Pérez Galdós, Pío Baroja, Vargas Vila i Victor Hugo, són les més ben representades a la secció, on hi apareixen un nombre majoritari de títols d'autors de tendència progressista. Entre els donatius i les noves adquisicions de la biblioteca, corresponents als anys 1920 i 1922, hi consten: *El estado y la revolución*, de V.I. Lenin; *El triunfo del bolchevismo*, de Lev Trotski o *Mon communisme*, de Sébastien Faure. Com es veurà més endavant, la majoria d'aquests autors no formen part de la bibliografia bàsica del sistema bibliotecari de la Mancomunitat o bé només hi tenen una presència testimonial.

2.3.3 La Biblioteca Pública Arús

L'any 1895, Valentí Almirall i Antoni Farrés, com a marmessors testamentaris de Rossend Arús i Arderiu, mort l'any 1891, compleixen amb la seva última voluntat: llegar a perpetuïtat al poble de Barcelona una biblioteca de caràcter popular, que es finançarà amb una part de la seva fortuna.⁶¹ Valentí Almirall s'encarrega de donar compliment a l'última voluntat del mecenes, assumint la feina de triar la col·lecció inicial, prop de 20.000 volums, als quals s'hi afegeixen els 4.000 volums de la biblioteca particular del republicà i catalanista Rossend Arús. La tasca d'organitzar el fons correspon a Cels Gomis i Eudald Canibell, responsables també de l'edició del catàleg amb el fons de la biblioteca.⁶²

En l'escriptura de cessió estipulada per Rossend Arús, es recullen els principis que han de guiar la institució, força avançats per l'època:

- A) La Biblioteca será siempre libre, no pudiendo excluir sistemáticamente ningún género de libros por motivos sociales, políticos ni religiosos, pudiendo sólo cerrarse las puertas á las publicaciones criminales ó pornográficas clandestinas.

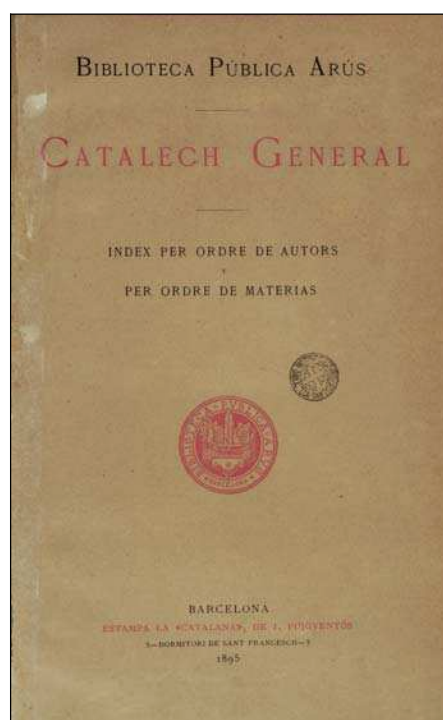
⁶⁰ Ferran Aisa-Pàmols, *Una història de Barcelona...*, p. 266-267.

⁶¹ El treball més complet sobre la Biblioteca Arús és la tesi de llicenciatura presentada l'any 1975 a la Facultat de Geografia i Història, de la Universitat de Barcelona per Jordi Galofré, "La Biblioteca Arús: Rossend Arús i Arderiu, 1845-1891, i la fundació de la biblioteca, 1893-1895". L'autor agraeix en el pròleg els consells rebuts de Jordi Rubió i Balaguer, a qui deu la idea inicial del treball. Per conèixer la història de l'entitat: *Cent anys de la Biblioteca Pública Arús: 1895-1995* (Barcelona: Biblioteca Pública Arús, 1995).

⁶² Biblioteca Pública Arús, *Catalech general: index per ordre de autores y per ordre de materias* (Barcelona: Estampa la Catalana, de J. Puigventós, 1895). Eudald Canibell ocupa la plaça de bibliotecari de la institució, des de l'any 1895 fins a l'any 1922.

- B) Al mismo objeto de la regla anterior, la Biblioteca no podrá tener en la presidencia ni en otro sitio de sus salones, retratos ni símbolos políticos, sociales ó religiosos de actualidad [...]
- C) Durante las horas públicas no se podrá impedir la entrada ni los medios de leer ó estudiar á ninguna persona por razón de sexo, edad ni clase. Sólo podran ser expulsados aquellos que no guarden el orden y compostura propios de la casa.⁶³

El 24 de març de 1895 la Biblioteca Pública Arús s'inaugura de forma oficial en un acte multitudinari que congrega una àmplia representació d'entitats i d'autoritats locals. L'Ajuntament de Barcelona es troba, de sobte, al capdavant d'una de les col·leccions de llibres més riques de la ciutat, tant pel nombre de volums com per la seva qualitat, sense poder integrar-la en cap estructura institucional. L'esforç de Valentí Almirall s'aplica a constituir una gran col·lecció on no hi falti cap de les autoritats dels diferents camps del saber, al mateix temps que respon a dos propòsits específics: transmetre la història de l'art de la impressió, per la qual cosa es reuneixen peces valuoses de la història del llibre imprès, per servir d'exemple als professionals de l'art tipogràfic; i donar un tracte preferent a la secció de sociologia, atès que es tracta d'una ciència "cuyo estudio es hoy de imprescindible necesidad si se quiere resolver con acierto los problemas sociales que á diario se nos presentan".⁶⁴

Catàleg de la BP Arús, 1895.

⁶³ Biblioteca Pública Arús, *Catalech general...*, p. XI.

⁶⁴ Biblioteca Pública Arús, *Memòria decenal de la Biblioteca Pública Arús: 1895-1904* (Barcelona: Imprenta de Luis Tasso, 1905), p. 8.

El catàleg de la Biblioteca és el testimoni més feient de l'èxit de l'empresa. L'historiador Jordi Galofré en fa una radiografia molt acurada:

Taula 3. Biblioteca Arús. Composició temàtica del fons, 1895

Matèries	Títols	%
0 Obres generals	212	1,10
1 Filosofia	312	1,60
2 Religió	975	5,00
3 Ciències socials	2.537	13,00
4 Lingüística	520	2,70
5 Ciències pures	596	3,05
6 Ciències aplicades	1.826	9,36
7 Belles arts	1.815	9,30
8 Literatura	7.420	38,04
9 Història. Geografia	3.291	16,87
Total	19.504	100

Font: Jordi Galofré, "La Biblioteca Arús..."

L'estudi del fons realitzat per Jordi Galofré és modèlic. L'investigador procedeix, en primer lloc, a una anàlisi quantitativa de la seva composició, agrupant els 35 apartats temàtics del catàleg d'acord amb la Classificació decimal. Les dades de la taula 3 mostren que la classe 8, Literatura, ocupa la primera posició en l'ordre d'importància numèrica, reunint més d'una tercera part del total del fons. A continuació, vindria la divisió 9, Història i geografia, i l'apartat de les ciències socials, una dada que confirma l'interès manifest per donar un tracte preferent a les qüestions socials. Jordi Galofré complementa l'estudi de la composició temàtica del fons amb una anàlisi de la composició idiomàtica, que mostra un pes certament important dels títols en francès.

Taula 4. Biblioteca Arús. Composició idiomàtica del fons, 1895

Llengua	Títols	%
Castellà	11.730	60,14
Francès	4.013	20,57
Català	1.035	5,30
Italià	842	4,31
Llatí	532	2,72
Altres	1.352	6,93
Total	19.504	100

Font: Jordi Galofré, "La Biblioteca Arús..."

Després de quantificar estadísticament altres dades, com ara el lloc i la data de publicació dels llibres, Jordi Galofré fa una valoració qualitativa del contingut del fons, destacant les obres de major interès, ja sigui des del punt de vista bibliogràfic o en funció de qualsevol altra circumstància. La memòria de la Biblioteca, publicada l'any 1905, deixa constància de la consideració social i cultural que rep la proposta de lectura a pocs anys després de la inauguració:

En efecto preciso es considerarlo, esta biblioteca ha sido tenida desde un principio, por ciertos elementos como una biblioteca impía [...].Y si bien es verdad que tenemos las obras de Voltaire y demás enciclopedistas franceses, las de Galileo, Darwin, Renan y Draper, no lo es menos que al lado de estos autores poseemos las de san Agustín, santo Tomás de Aquino, san Juan Crisóstomo, Balmes, Lacordaire, padre Félix, fray Ceferino González y Comellas.⁶⁵

L'any 1914, la Biblioteca té registrats 37.326 volums, xifra que situa la seva oferta bibliogràfica entre les més importants de la ciutat. Els donatius i llegats de nombroses personalitats, com ara Víctor Balaguer, Isidre Bonsoms o el mateix Valentí Almirall, contribuiran de forma significativa a l'increment del fons en tan poc temps.⁶⁶

2.3.4 La Biblioteca Popular per a la Dona

L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona presenta la memòria de l'entitat a l'Assamblea Diocesana d'Acció Catòlica, l'any 1911, dos anys després de la seva fundació. El balanç s'inicia amb una declaració d'intencions:

Lo fi que persegueix aquesta obra es, en termes generals, la aspiració de tota Associació cristiana. L'enlayrament moral i intel·lectual del individu per medi del treball i sobre una base sòlidament religiosa.

I continua més endavant:

Es natural que los obrers se desenganyin de los quins anomenant-se los seus salvadors, los porten a la ruína fomentant les seves baixes passions. Es hora donchs de que los quins nos proposèm fer alguna cosa positiva en favor de la classe desheretada, nos posèm al séu costat, no per empènyer-la al precipici, sinó per portar-la de la mà, conduint-la a feliç terme.⁶⁷

El mes de febrer de 1909, l'Obra de Buenas Lecturas, entitat religiosa vinculada a la Parròquia de Santa Anna de Barcelona, presidida pel reverend doctor Josep Ildefons Gatell i per la senyora Mercè Llopart, accepta la proposta d'organitzar una biblioteca per a ús de les Dames Cooperadores de l'Obra. Francesca Bonnemaïson de Verdaguer

⁶⁵ Biblioteca Pública Arús, *Memòria decenal de la Biblioteca Pública Arús: 1895-1904*, p. 9.

⁶⁶ Biblioteca Pública Arús, *Memòria decenal de la Biblioteca Pública Arús: 1905-1914* (Barcelona: Henrich y Cia, 1915).

⁶⁷ Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, *Memoria presentada per lo Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona a la Assamblea Diocesana de Acció Catòlica, celebrada a Barcelona los dies, 19, 20 i 21 desembre 1911* (Barcelona: Impremta de Francisco X. Altés, 1911), p. 9-10.

és nomenada bibliotecària i pocs dies després comença a fer realitat el projecte, convençuda de la utilitat i els avantatges que ha de tenir una biblioteca adreçada a la joventut femenina i de forma especial a les noies obreres, per aconseguir-les pel camí de l'educació i el treball. La tasca, emmarcada dins de l'ordre del conservadorisme catòlic i del reformisme social burgès, compta amb el suport de les principals figures de la Lliga, i amb la guia intel·lectual de Dolors Monserdà de Macià.⁶⁸

La Biblioteca Popular per a la Dona s'inaugura el dia 28 de març de 1909 als Claustres Superiors de Santa Anna. L'article primer dels Estatuts, aprovats el mes de gener de 1910, especifica la missió que se li encomana:

La Biblioteca Popular per a la Dona té per objecte promoure la il·lustració y cultura de la metxa y barrejant-hi lo útil ab lo agradable oferir especialment a les obreres ab coneixements científichs, artístichs y manuals, lo foment del séu benestar moral y material.⁶⁹

L'èxit de l'obra anima les associades a ampliar els serveis adreçats a les noies treballadores mitjançant unes classes de formació d'ensenyances femenines; una ampliació que comporta el canvi de nom de l'entitat que, a partir d'ara, s'anomenarà Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona. L'Institut compta l'any 1911 amb 2.500 associades, i la Biblioteca posa a la seva disposició un fons de prop de 5.000 volums. La col·lecció s'incrementa de forma significativa en ben poc temps, si es té en compte que el catàleg publicat en el moment de la inauguració inventaria només 678 títols.⁷⁰

El catàleg presenta el fons de la Biblioteca en dues seccions: un "Catàlech alfabétich", amb els títols ordenats per autors, i un "Catàlech numérich", amb els títols ordenats per matèries segons la Classificació decimal.⁷¹ La distribució dels títols per matèries es resumeix en la taula 5.

⁶⁸ La història de l'Institut i de la Biblioteca s'ha seguit a través de les obres següents: *Crònica retrospectiva: Noces d'Argent 1909-1934: Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona* (Barcelona: l'Institut, 1934); Anna Cabó i Cardona, "Biblioteca Popular Francesca Bonnemaison, 1909-1995: història i ús actual", *Ítem*, núm. 17 (juliol-desembre 1995), p. 66-73; i Dolors Marin Silvestre, *Francesca Bonnemaison: educadora de ciutadanes* (Barcelona: la Diputació, 2004), p. 95-108.

⁶⁹ Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, *Estatuts = Estatutos* (Barcelona: l'Institut, 1910), p. 2.

⁷⁰ Biblioteca Popular per a la Dona, *Catàlech* (Barcelona: Impremta de Francisco X. Altés, 1909).

⁷¹ El catàleg ofereix una de les primeres mostres de la utilització de la Classificació decimal a Catalunya.

Taula 5. Biblioteca Popular per a la Dona. Composició temàtica del fons, 1909

Matèries	Títols	%
0 Treballs generals i Bibliografia	50	7,37
1 Filosofia	28	4,13
2 Religió. Teologia	152	22,41
3 Ciències socials. Dret	37	5,45
4 Filologia	3	0,44
5 Ciències naturals	0	0,00
6 Ciències aplicades	3	0,44
7 Belles arts	3	0,44
8 Literatura	384	56,63
9 Història. Geografia	18	2,65
Total	678	100

Font: Elaboració pròpia a partir del catàleg.

Les dades sobre la composició temàtica del fons mostren un domini absolut de la classe 8, Literatura, seguida a continuació per l'apartat dels llibres de religió, amb un percentatge de títols força elevat, molt d'acord amb els orígens fundacionals i els propòsits de la institució. El tercer lloc en l'ordre d'importància numèrica, a una distància considerable, l'ocupen la classe 0, Treballs generals i bibliografia, la divisió 3, Ciències socials, i l'apartat de la Filosofia. Val la pena destacar els índexs tan ínfims de la resta de camps temàtics: la filologia, les ciències aplicades, les belles arts i, sobretot, les ciències naturals.

Si s'estableix un ordre jeràrquic dels autors del catàleg en funció del nombre de títols triats de cadascun, s'obtidria una llista encapçalada pels noms següents: Christoph von Schmid (26 títols), Ma. del Pilar Sinués (22), Jacint Verdaguer (22), Fernán Caballero (14), Joseph Spillmann (14), José Ildfonso Gatell (8), Emili Vilanova (8), L'abbé Henzy Bolo (7), José M. de Pereda (7), José Selgas (7) i Dolors Monserdà de Macià (6 títols). El mètode no és d'una exactitud inqüestionable, atès que un títol pot reunir moltes obres d'una mateix autor, tal com succeeix en el cas de les obres completes. Tanmateix, es tracta d'un mètode certament operatiu per visualitzar el relleu d'algunes presències bibliogràfiques.

Dins de la tradició de la cultura catòlica, la tria bibliogràfica de la Biblioteca Popular per a la Dona deuria compartir molts dels elements de la proposta d'organització d'un servei de biblioteca, que inclou un estudi premiat per la "Joventut Catòlica" de Terrassa:

- A) La Biblioteca ha d'ésser d'*omnibus*, això és, que estigui formada o composta de tota classe de llibres instructius, ja literaris, ja científics, ja morals, predominant els dos últims per ésser de més transcendència i utilitat als

associats, ja que, essent obrers la majoria, en ells hi puguin trobar tot lo referent al ram que desitgin instruir-se.

B) S'exclouran de la Biblioteca tots els llibres que pregonin fins contraris a la cultura científica i literària i a la moralitat; per lo tant, deurà rebutjar-se tota mena de llibres amatoris, viciosos i els que continguin, pregonin i defensin errors condemnats per la Nostra Santa Mare l'Iglesia Catòlica, com són per exemple, les novel·les impúdiques den Zola i companyia; els llibres impius i antirreligiosos den Rousseau, Voltaire, Renan, Lleó Talxil, i els socialistes den Kropotkine, Tolstoi, Jaurés, Pau Iglesias, Ferrer, Azzatti, Pere Coromines, etc.

C) Tampoc entreràn en la Biblioteca llibres mestiços i de literatura lliure, o bé de creences neutres, que formin una atmosfera indiferenta en la república de les lletres.⁷²

La comparació de les propostes bibliogràfiques exposades fins aquí evidencia l'aposta per models de lectura radicalment diferents, tant pel que fa als objectius programats com al públic al qual s'adrecen. Els ateneus o la Biblioteca Arús aposten per la instrucció i la formació de les classes populars, amb la perspectiva d'un horitzó de progrés i de millores socials, reivindicat per diferents sectors ideològics de la tradició progressista, que comparteixen un cert cànon d'autoritats: des de Voltaire i els enciclopedistes francesos fins a Charles Darwin i Karl Marx; des de Victor Hugo fins a Benito Pérez Galdós o Gabriel Alomar. Ben al contrari, les qüestions socials queden relegades de les propostes elaborades per les institucions properes als sectors catòlics, que aposten també per un impuls de la formació de les classes populars tot i que les seves propostes aspiren a una millora del benestar material i de l'educació moral, sense qüestionar l'ordre social establert i compartint el cànon de lectures indicat pel dogma catòlic.

La democratització de la cultura i l'accés a la lectura són unes demandes socials reclamades des de mitjan segle XIX, que reben respostes bibliogràfiques diverses en funció de la ideologia de les institucions que les promouen. Els exemples exposats fins aquí mostren com l'accés a la cultura i a la instrucció de les classes populars es planteja amb fórmules similars, tot i que amb objectius diferents. De manera esquemàtica, podríem contraposar unes propostes de lectura a favor de la transformació de la societat amb unes propostes de lectura més preocupades per reproduir un cert ordre social i moral establert. El paper emancipador de la lectura, com a eina de formació revolucionària o com a peça indispensable per al progrés individual i social, forma part d'un discurs progressista al servei d'uniques institucions que aposten per la reforma o la transformació de la societat. Per la seva banda, les propostes conservadores defensen el paper de la lectura com a eina per a la millora de la qualificació laboral de l'obrer, en benefici de la capacitat productiva de la societat; i com a garantia d'ordre social a través de l'educació dels treballadors, un camí que condueix al seu benestar moral i material.

⁷² Ignasi Verneda i Claret, *Les societats recreatives: treball que guanyà el premi ofert pel Casino del Comerç en els Jocs Florals celebrats per la "Joventut Catòlica" de Terrassa en 1908* (Barcelona: Luis Gili, Libreria Católica Internacional, 1914). Cita extreta de Montserrat Comas i Güell, *Lectura i biblioteques...*, p. 31.

L'eix del debat se situa, doncs, en la tria de les lectures, és a dir, en la selecció dels bons llibres que permetran assolir els objectius anhelats, en una època en què llibres i revistes juguen un paper determinant en la difusió del coneixement i de la informació. Un debat que Montserrat Comas sintetitza amb molt d'encert en el seu estudi sobre l'evolució de la lectura i les biblioteques a la Catalunya del segle XIX:

Hi ha un punt de confluència de les respectives ideologies: la lluita contra els mals llibres, tot i que els motius són ben diferents. Per als burgesos liberals, el mal llibre és aquell que desvetlla la classe obrera del seu estat, la fa somiar en la possibilitat d'optar per una altra condició i posa en perill l'ordre social i econòmic; per contra, el bon llibre és el llibre útil, aquell que aporta al poble senzill els coneixements que li faran prendre consciència del seu lloc precís en la societat i l'ajudaran a assumir millor la seva condició.⁷³

La xarxa de biblioteques populars impulsada per la Mancomunitat es convertirà, ben aviat, en un dels espais on cal resoldre aquest debat. Quan el govern català es disposi a organitzar el sistema bibliotecari, els tècnics hauran de decidir quin model de col·lecció cal per assolir l'educació i la formació de les classes populars i hauran de triar les obres que donin compliment a aquest objectiu, és a dir, el cànon destinat a formar el fons de les biblioteques.

2.3.5 El debat sobre l'estratègia bibliotecària

Abans d'estudiar el procés de formació del fons de les biblioteques populars creades per la Mancomunitat, és imprescindible situar les claus d'un debat públic generat en els cercles intel·lectuals del país sobre l'estratègia a seguir en la construcció del sistema bibliotecari català. Tot just començar el segle XX, Eugeni d'Ors, que ben aviat es convertirà en artífex del desplegament del sistema, mostra un paisatge desolador de les biblioteques de Barcelona, en una glosa publicada el 22 d'octubre de 1908:

Lector: si, per bona estrella, mai has format entre l'host tímida i dolorosa d'aquests febroscs miserables, de quinze, de vint-i-cinc anys, consumits de altes ambicions, sedejants de ciència, mancats de medis, per als quals una obra a comprar és una tragèdia, una obra comprada un sagnant triomf; si mai a la freda Biblioteca universitària, un gomós t'ha refusat un llibre per ser posterior al 1845, ni enllà, a les llunyanies del passeig de Sant Joan, darrera tres quarts de camí, dos de catàleg i cinc d'espera, una veu tediosa t'ha declarat que lo que demanaves no podia ser-te concedit a lectura "perquè tenia làmines"; si no conserves pas memòria de que, en cap nit crua d'hivern, l'Ateneu, i sos balcons encesos, i son clos de llibres darrera els balcons, t'hagin aparegut, del carrer estant, com terra de promissió llunyana...⁷⁴

⁷³ Montserrat Comas i Güell, *Lectura i biblioteques...*, p. 39.

⁷⁴ Eugeni d'Ors, "Balada de l'estudiant pobre", en: *Glosari: 1908-1909* (Barcelona: Edicions dels Quaderns Crema, 2001), p. 297. A partir d'aquí, les gloses se citen de forma simplificada, donant-ne el nom i la data de publicació entre parèntesi, d'acord amb l'edició del *Glosari*, feta per Quaderns Crema.

Dos anys després, l'any 1910, té lloc un debat públic protagonitzat per Eugeni d'Ors i Lluís de Zulueta sobre la necessitat de crear una biblioteca d'estudis a Barcelona. Els discursos d'ambdues figures s'identifiquen, en certa mesura, amb dues tendències ideològiques, que aposten per estratègies diferents a l'hora d'articular el procés d'institucionalització de les biblioteques a Catalunya.⁷⁵

L'octubre de 1909, Eugeni d'Ors, d'acord amb l'estratègia cultural del catalanisme conservador, reclama per primera vegada, des del *Glosari*, la creació a Barcelona d'una biblioteca d'alta cultura, moderna i ben sortida al servei de la formació dels estudiosos:

Una Biblioteca seriosa representa avui a Barcelona, a Catalunya, un objecte de primera necessitat. Cap resultat sòlid i nacional pot assolir-se en la Lluita per la Cultura si no es compta, per endavant, ab aquest... Cal pensar ab terror en la sort que espera als nostres pensionats d'estudis científics, que ara corren món, trobant arreu els instruments de treball necessaris, si, al desembarcar, de retorn, a les Rambles, se queden repentinament fins sense els més elementals medis de continuar les tasques empreses.⁷⁶

El mes de juny de 1910, davant de la possibilitat de comprar un fons important de filosofia a un llibreter de Leipzig, Eugeni d'Ors reprèn la qüestió:

¿Trigaran molt en imposar-se aquí els homes qui creuen que, de tot, de tot, lo més necessari, LO MÉS URGENT, és dotar de llibres a una ciutat que no té llibres, una ciutat "on el treball intel·lectual seriós és impossible" per manca de fonts?⁷⁷

El diputat republicà Lluís de Zulueta es mostra partidari de la creació d'aquesta biblioteca d'alts estudis, però alhora, qüestiona la urgència de la seva creació, pronunciant-se a favor de crear biblioteques de barri destinades als obrers. La polèmica està servida. El diari *La Catalunya* impulsa una campanya pública demanant que veus autoritzades del món cultural i científic català, es pronunciïn sobre la qüestió, independentment de les seves opinions polítiques. L'enquesta reserva un espai de la consulta per valorar quin hauria de ser el model de col·lecció de la biblioteca:

- a) ¿Es preferible la adquisición de libros de vulgarización ó libros de ciencia, es decir instrumentos para la creación de ciencia en nuestro país? [...]
- e) ¿Hemos de proporcionarnos el material completo –hasta donde se pueda– en un ramo, ó procurarnos los textos fundamentales, indispensables de todos?⁷⁸

⁷⁵ Un resum del debat, amb la referència de les fonts originals, es troba a Concepció de Balanzó, *Les biblioteques populars de la Generalitat de Catalunya: notes bibliogràfiques per a llur història* (Barcelona: Escola de Bibliotecàries de la Generalitat de Catalunya, 1935), p. 11-21. Una mostra representativa dels textos de la polèmica ha estat recollida per Montserrat Comas i Güell, *Lectura i biblioteques...*, p. 55-67.

⁷⁶ Eugeni d'Ors, "De la Biblioteca" (10-IX-1909).

⁷⁷ Eugeni d'Ors, "Llibres...!" (13-VI-1910).

⁷⁸ Cita extreta de Montserrat Comas i Güell, *Lectura i biblioteques...*, p. 64.

Eugeni d'Ors aporta arguments a favor dels estudiosos que, mancats de llibres, no poden realitzar un treball científic “a la moderna” i critica la “passió activa, tossuda i quasi exclusiva per l’instrucció del poble” del regidor republicà:

La creació de noves Biblioteques populars pot ésser útil a Barcelona; no és indispensable ni menys urgenta. Les que existeixen omplen d’una manera acceptable el seu comès. Pecariem d’injustos que, per amor a la novetat, oblidéssim els beneficis de institucions com la lloabilíssima Biblioteca Arús. També la Biblioteca Universitària [...] resulta, si insuficienta al treball científic, amplem abastanta a les lectures d’instrucció general. Afegeixi’s a n’això encara el nombre de col·leccions ben aprofitables que són hostatjades en Ateneus, centres, institucions i associacions instructives [...]

POQUÍSSIMS DELS LLIBRES QUE PODEN CONSTITUIR EL CATÀLEG D’UNA EXCELENTA BIBLIOTECA POPULAR FALTEN AVUI A BARCELONA. En canvi, els que hi manquen tràgicament, els que cal que demanem a clams, són els llibres necessaris al treballador científic, al qui fa estudis especials, al qui vol fer CIÈNCIA, alta ciència, ciència pròpiament dita [...] com se fa en tot el món civilitzat i com no podem fer encara nosaltres --, CIÈNCIA ORIGINAL, que a l’endemà es torna per als pobles riquesa, benestar, emancipació.⁷⁹

La necessitat d’arguments a favor de la creació d’una biblioteca d’alta cultura porten a Eugeni d’Ors a canviar la valoració de la Biblioteca Arús i de la Biblioteca Universitària durament criticades per ell mateix dos anys abans. L’enquesta acabarà reforçant l’estratègia defensada per Eugeni d’Ors, el qual convenç a la majoria dels intel·lectuals, independentment de la seva tendència política, sobre la conveniència de convertir la biblioteca de l’Institut d’Estudis Catalans en la base de la futura Biblioteca Nacional de Catalunya. Fins i tot, Lluís de Zulueta acaba reconeixent les virtuts de la proposta d’Eugeni d’Ors, tot i que deixant ben clar, que un cop feta la biblioteca d’alts estudis, s’haurà d’impulsar la creació d’una xarxa de biblioteques populars de barri, ja que el poble ha de poder accedir a la cultura i s’ha d’evitar endegar exclusivament una obra que acabi formant només una “aristarquia intel·lectual”.⁸⁰

Eugeni d’Ors s’encarregarà de deixar constància de l’encert de la seva posició en el moment de redactar l’apartat inicial del Projecte de biblioteques populars que s’aprovarà l’any 1915. El capítol “Oportunitat del moment per a la creació de Biblioteques Populars” es pot considerar com la millor síntesi del debat.⁸¹ En primer lloc, situa la polèmica sorgida quan es reclamà la formació de la Biblioteca de Catalunya i algunes veus s’alçaren per defensar que aquesta no tingués el caràcter de “dipòsit de llibres de ciència pròpiament dits, sinó més aviat de llibres de divulgació de la ciència”. A continuació, exposa els arguments d’aquells que consideraven que “una Biblioteca destinada a estudis científics no tindria en la nostra ciutat un èxit de concurrència i que, d’altra banda, la popularització de la cultura era com una manera de

⁷⁹ Eugeni d’Ors, “Biblioteca I” (17-IX-1910).

⁸⁰ Cita extreta de Montserrat Comas i Güell, *Lectura i biblioteques...*, p. 65.

⁸¹ “Projecte d’acord...”, p. 75-76.

qüestió prèvia que calia resoldre abans d'entrar en acció a favor de la producció científica". I, finalment, resol la qüestió:

Lluny d'ésser la resolució de Biblioteca de difusió cultural, una qüestió prèvia a la de la Biblioteca d'estudis ja especialitzats i complets, era, al contrari, pel que anem a dir de seguida, la institució d'aquesta darrera Biblioteca, un indispensable precedent a l'acció organitzadora de Biblioteques Populars.

La visió panoràmica de les tradicions bibliotecàries del país ha situat el context en el qual es desplegarà el sistema bibliotecari aprovat per la Mancomunitat. Queda clar, des de la perspectiva històrica, que el procés d'institucionalització de les biblioteques respon a una demanda d'accés a la cultura i a la instrucció expressada des de diversos àmbits de la societat catalana, tal com observa Alexandre Galí:

Seríem injustos si atribuïm a la Mancomunitat de Catalunya la iniciativa absoluta de les biblioteques populars. En realitat, l'any 1915, quan la Mancomunitat havia iniciat el seu pla, ja feia prop de tres quarts de segle que el poble havia manifestat el deler incontestable de llegir pel seu compte i havia començat a crear també pels seus mitjans les seves petites biblioteques i tan ben intencionades com mal orientades biblioteques populars en els seus ateneus i casinos...⁸²

Ara bé, com és veurà tot seguit, el model de biblioteca popular definit pel nou sistema s'emmiralla en la tradició i les experiències d'altres països, ben conegudes pels responsables tècnics del sistema, i molt més avançades que la pròpia tradició.

⁸² Alexandre Galí, "Biblioteques populars", en: Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya: 1900-1936*, Llibre XI, *Biblioteques populars i moviment literari* (Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1984), p. 9.